TOMAS HARDI VA XURSHID DO‘STMUHAMMAD ASARLARIDA MAKON POETIKASI VA TABIAT KONSEPSIYASI

Qodirova Madina Boynazar qizi
Qarshi shahar 31-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi
madinaqodirova@webster.edu

Annotatsiya. *Mazkur maqolada Tomas Hardi va Xurshid Do‘stmuhammad asarlarida makon poetikasi hamda tabiat konsepsiyasining badiiy-estetik xususiyatlari qiyosiy aspektda tahlil qilinadi. Makon oddiy voqealar kechadigan geografik joy sifatida emas, balki qahramon ruhiyati, tarixiy xotira, ijtimoiy muhit va muallifning falsafiy-estetik qarashlarini birlashtiruvchi poetik kategoriya sifatida o‘rganiladi. Tomas Hardining “The Return of the Native”, “Tess of the d’Urbervilles” va “The Woodlanders” asarlaridagi Wessex, Egdon Heath, dala, o‘rmon va yo‘l obrazlari Xurshid Do‘stmuhammadning “Bozor” romani hamda ayrim hikoya va qissalaridagi bozor, shahar, bog‘, yo‘l, hovli va tabiat detallariga qiyosan yoritiladi. Tahlil natijasida Hardi poetikasida tabiat makoni insondan mustaqil va tarixiy davomiylikka ega kuch sifatida, Do‘stmuhammad ijodida esa makon ko‘proq insonning ichki dunyosi, ma’naviy tanlovi va zamonaviy ijtimoiy muhitni ramziy ifodalovchi vosita sifatida namoyon bo‘lishi aniqlanadi.*

Kalit so‘zlar: *makon poetikasi, tabiat konsepsiyasi, xronotop, Wessex, Egdon Heath, bozor makoni, ramziy makon, peyzaj, qiyosiy poetika, Tomas Hardi, Xurshid Do‘stmuhammad.*

Аннотация. *В статье в сравнительном аспекте анализируются поэтика пространства и концепция природы в произведениях Томаса Харди и Хуршида Дустмухаммада. Пространство рассматривается не только как географическая среда, но и как поэтическая категория, объединяющая психологию героя, историческую память, социальную среду и философско-эстетическую позицию автора. Сопоставляются Уэссекс, Эгдонская пустошь, поле, лес и дорога в произведениях Харди с пространствами рынка, города, сада, дороги и дома в прозе Дустмухаммада. Установлено, что у Харди природа часто выступает как самостоятельная историко-философская сила, тогда как у Дустмухаммада пространство теснее связано*

с внутренним миром личности, нравственным выбором и символическим осмыслением современной социальной среды.

Ключевые слова: *поэтика пространства, концепция природы, хронотоп, Уэссекс, Эгдонская пустошь, символическое пространство, пейзаж, сравнительная поэтика, Томас Харди, Хуршид Дустмухаммад.*

Abstract. *The article comparatively examines the poetics of space and the concept of nature in the works of Thomas Hardy and Khurshid Dostmuhammad. Space is interpreted not merely as a geographical setting but as a poetic category integrating character psychology, historical memory, social environment, and the author’s philosophical-aesthetic worldview. Hardy’s Wessex, Egdon Heath, fields, woods and roads are compared with the market, urban space, garden, road and domestic environment in Dostmuhammad’s prose. The analysis shows that in Hardy nature often functions as an autonomous historical and philosophical force, whereas in Dostmuhammad spatial images are more closely connected with the inner world of the individual, moral choice, and the symbolic interpretation of contemporary social reality.*

Keywords: *poetics of space, concept of nature, chronotope, Wessex, Egdon Heath, symbolic space, landscape, comparative poetics, Thomas Hardy, Khurshid Dostmuhammad.*

KIRISH

Badiiy asarda makon voqealar sodir bo‘ladigan tashqi maydon bilangina cheklanmaydi. U qahramonning ruhiy holati, muallifning dunyoqarashi, tarixiy muhit va madaniy xotirani bir butun poetik tizimga birlashtiradi. Shu sababli zamonaviy adabiyotshunoslikda makon poetikasi xronotop, peyzaj, ramziy topografiya, psixologik makon va madaniy makon kabi tushunchalar bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganiladi. M. Baxtinning xronotop haqidagi qarashlari badiiy matnda vaqt va makonning o‘zaro ajralmasligini ko‘rsatgan bo‘lsa, keyingi tadqiqotlarda makon qahramon xarakterini ochuvchi, konfliktni kuchaytiruvchi va mualliflik bahosini ifodalovchi estetik vosita sifatida talqin qilinadi [1].

Tomas Hardi va Xurshid Do‘stmuhammad turli milliy adabiyotlar, tarixiy davrlar va estetik an’analarga mansub ijodkorlar bo‘lsalar-da, ularning nasrida makon va tabiat tasviri alohida badiiy vazifa bajaradi. Hardi romanlarida Wessex va uning tarkibidagi qishloq, dala, o‘rmon, yo‘l hamda ayniqsa Egdon Heath inson taqdirining shunchaki foni emas, balki badiiy harakatga faol ta’sir qiluvchi kuchga aylanadi. “The Return of the Native” romanining dastlabki boblaridayoq Egdon Heath “time makes but little impression” qiladigan makon sifatida tasvirlanadi; bu

ifoda makonning inson umridan kattaroq tarixiy davomiyligini ta’kidlaydi [2]. Cambridge nashrining ilmiy izohlarida ham Egdon Heath topografiyasi romanning poetik tuzilishini tushunishda muhim omil ekani alohida ko‘rsatiladi [3].

Xurshid Do‘stmuhammad nasrida esa makon ko‘pincha ijtimoiy, psixologik va ramziy qatlamlarning kesishuv nuqtasi sifatida namoyon bo‘ladi. “Bozor” romanining o‘zidayoq asar nomi konkret makonni bildirishi bilan birga, insoniy munosabatlar, qadriyatlar almashinuvi, nafs, tanlov va ma’naviy mezonlar sinovdan o‘tadigan ramziy maydon ma’nosini kasb etadi. O‘zbek adabiyotshunosligidagi tadqiqotlarda “Bozor” romanida ramziy obrazlar tizimi, xususan bozor, olov va boshqa timsollarning poetik funksiyasi qayd etilgan [4]. Shuningdek, Do‘stmuhammad ijodida zamon-makon va qahramon ruhiyati o‘rtasidagi bog‘liqlik alohida tadqiqot obyekti bo‘lib kelayotgani ko‘rinadi [5].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada qiyosiy-tipologik, poetik, kontekstual va semantik tahlil metodlaridan foydalanildi. Qiyosiy-tipologik yondashuv ikki adib ijodida makon va tabiat obrazlarining umumiy hamda farqli tomonlarini aniqlash imkonini beradi. Poetik tahlil orqali makonning syujet, kompozitsiya, obraz va ramz tizimidagi vazifasi o‘rganiladi. Kontekstual tahlilda konkret topografik birliklarning qahramon ruhiyati va ijtimoiy muhit bilan aloqasi ko‘rib chiqiladi. Semantik tahlilda esa tabiat va makonga oid obrazlarning ma’noviy qatlamlari, xususan ochiq-yopiq, tabiiy-sun’iy, markaz-chekka, barqaror-o‘zgaruvchan kabi oppozitsiyalar aniqlanadi.

Tadqiqot materiali sifatida Tomas Hardining “The Return of the Native”, “Tess of the d’Urbervilles”, “The Woodlanders” romanlari hamda Xurshid Do‘stmuhammadning “Bozor” romani va ayrim nasriy asarlarida uchraydigan makon, tabiat va peyzaj tasvirlari olindi. Maqsad muayyan asarlarning barcha makon birliklarini sanash emas, balki ikki adib poetikasida makonning qanday konseptual vazifa bajarishini qiyosan ochib berishdan iborat.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tomas Hardi poetikasida makonning eng muhim xususiyati uning mustaqil semantik markaz sifatida shakllanishidir. Hardi Wessexni shunchaki real geografik hududdan ko‘ra kengroq ma’noda badiiy dunyo modeli sifatida quradi. Wessex tarkibidagi qishloqlar, yo‘llar, dalalar va o‘rmonlar real topografik xususiyatlarni saqlagan holda, inson hayotining tarixiy, ijtimoiy va axloqiy ziddiyatlarini mujassamlashtiradi. Tadqiqotchilar Hardining landshaft tasvirlarida qishloq makoni, modernizatsiya va o‘zgarish o‘rtasidagi taranglikni alohida ta’kidlaydilar [6]. Demak, Hardi uchun makon o‘tmish va zamonaviylik o‘rtasidagi to‘qnashuvning ko‘rinadigan shaklidir.

“The Return of the Native”dagi Egdon Heath bunday poetik modelning eng yorqin namunasidir. Roman boshida makon qahramonlardan oldin tasvirlanadi. Bu kompozitsion usulning o‘ziyoq Egdonni syujetga bo‘ysunuvchi fon emas, balki alohida “ishtirokchi” sifatida ko‘rsatadi. Uning qorong‘ulik, kenglik, qadimiylik va deyarli o‘zgarmaslik belgilari qahramonlarning o‘tkinchi ehtiroslari va rejalari bilan keskin kontrast hosil qiladi. Zamonaviy Hardyshunoslikda ham landshaftning inson va muhit munosabatlarini ifodalashdagi markaziy roli qayd etiladi; masalan, Z. Fruit Egdon Heathni mahalliy hamjamiyat, ekologiya, iqtisod va tarixiy jarayonlarni birlashtiruvchi narrativ makon sifatida talqin qiladi [7].

Hardida tabiat konsepsiyasi ko‘pincha antropotsentrik qarashni cheklaydi. Inson tabiat markazi emas; aksincha, tabiat insonning mavjudligini kattaroq tarixiy va tabiiy davomiylik ichida ko‘rsatadi. Qahramonlarning makon bilan uyg‘unligi yoki begonalashuvi ularning ichki ziddiyatlarini ochishda muhim rol o‘ynaydi. Masalan, Egdonda yashashga ruhiy jihatdan moslashgan qahramonlar bilan bu makonni tark etishni istaydigan qahramonlar o‘rtasidagi farq hayotiy tanlov, erkinlik va taqdir masalalarini badiiylashtiradi. Shu ma’noda yo‘l, dala yoki o‘rmon kabi tabiat makonlari faqat dekorativ tasvir emas, balki qahramonning psixologik va axloqiy pozitsiyasini ko‘rsatadigan mezondir.

Xurshid Do‘stmuhammad poetikasida ham makon ko‘p ma’noli, biroq u ko‘proq ijtimoiy-psixologik va ramziy xususiyat kasb etadi. “Bozor” romanidagi bozor makoni real hayotning gavjum va serharakat hududi bo‘lish bilan birga, zamonaviy insonning manfaat, ehtiyoj, nafs va qadriyatlar bilan munosabatini sinovdan o‘tkazuvchi semantik maydondir. Tadqiqotlarda roman nomining o‘zi badiiy makon tushunchasini ifodalashi, bozorning esa nafaqat savdo joyi, balki insoniyatning moddiy va ma’naviy mezonlari to‘qnashadigan ramziy dunyo sifatida talqin etilishi qayd etiladi [8].

Do‘stmuhammadda makonning psixologiklashuvi alohida ahamiyatga ega. Tashqi joy qahramonning ichki holati bilan parallel ravishda o‘zgarib boradi. Bozor gavjum bo‘lsa-da, qahramonning ichki yolg‘izligini kuchaytirishi mumkin; yopiq uy yoki hovli esa xavfsizlik makoni bo‘lishi bilan birga, xotira va ruhiy bosimni ham ifodalaydi. Yo‘l va ko‘chish motivlari insonning ma’naviy izlanishi, qaror qabul qilishi yoki o‘z hayotiy mezonlarini qayta ko‘rib chiqishi bilan bog‘lanadi. Zamonaviy tadqiqotlarda Do‘stmuhammad nasrida xronotop, ichki monolog va psixologik tasvir o‘rtasidagi aloqaning faol ekani qayd etilishi bejiz emas [5].

Tabiat obrazlari Do‘stmuhammad asarlarida ham muhim, lekin ularning vazifasi Hardidagidan farqli. Hardida tabiat ko‘pincha insondan mustaqil kuch, tarixiy va kosmik davomiylik belgisi bo‘lsa, Do‘stmuhammadda tabiat detali

ko‘proq inson ruhiyatining semantik kaliti sifatida ishlaydi. Bog‘, gul, shamol, yomg‘ir, bahor yoki qush singari obrazlar qahramonning ichki kechinmasini ifodalaydi, ma’naviy yangilanish yoki inqirozni ramziy shaklda ko‘rsatadi. Do‘stmuhammad ijodida ramz va yarim fantastik tasvirlarning faol qo‘llanishi ham ushbu poetik xususiyatni kuchaytiradi [9].

Ikki adib poetikasida yana bir umumiylik – makonning axloqiy mazmun kasb etishidir. Hardida qahramonning landshaftga munosabati uning o‘z ildizlari, mehnat, jamiyat va o‘zgarishlarga munosabatini ko‘rsatadi. Do‘stmuhammadda esa makon, ayniqsa bozor yoki shahar muhiti, insonning moddiy va ma’naviy qadriyatlar o‘rtasida qanday tanlov qilishini yoritadi. Shu jihatdan makon semantikasi qahramon xarakterini ochish vositasidan kengroq bo‘lib, muallifning axloqiy-falsafiy konsepsiyasiga xizmat qiladi.

Farqli jihat shundaki, Hardi tabiat makonini ko‘pincha uzoq tarixiy vaqt bilan bog‘laydi. Egdon Heathning qadimiyligi individual hayotning qisqaligini namoyon qiladi. Do‘stmuhammadda esa makon ko‘proq zamonaviy hayot tezligi, bozor munosabatlari, shahar madaniyati va individ ongidagi o‘zgarishlar bilan aloqador. Demak, Hardi poetikasida makon “tarixiy davomiylik”ni, Do‘stmuhammadda esa “ma’naviy tanlov va ichki holat”ni kuchliroq ifodalaydi.

Biroq bu farq mutlaq emas. Har ikki yozuvchida makon insonni tashqi sharoitga bog‘lab qo‘ymaydi, aksincha, uning mavjudligini anglash uchun badiiy imkoniyat yaratadi. Qahramonlar makon bilan munosabatga kirishar ekan, o‘z shaxsiyati, xotirasi, qadriyatlari va kelajagi bilan yuzlashadilar. Shu sababli makon poetikasi ikki adib ijodida ham voqelikni tasvirlash vositasi bo‘lish bilan birga, inson mavjudligini falsafiy idrok etish usuliga aylanadi.

Qiyosiy umumlashtirish

Mezon	Tomas Hardi	Xurshid Do‘stmuhammad
Asosiy makon modeli	Wessex, Egdon Heath, dala, o‘rmon, yo‘l	Bozor, shahar, uy, hovli, yo‘l, ramziy tabiiy makon
Makonning yetakchi vazifasi	Tarixiy davomiylik va inson-taqdir munosabatini ochish	Ruhiy holat, ma’naviy tanlov va ijtimoiy muhitni ramziy ifodalash
Tabiat konsepsiyasi	Insondan mustaqil, faol va uzoq tarixga ega kuch	Psixologik, ramziy va axloqiy ma’no hosil qiluvchi obrazlar tizimi
Poetik dominant	Landshaft va tarixiy-ekologik makon	Psixologik va ramziy makon

XULOSA

Tomas Hardi va Xurshid Do‘stmuhammad asarlarida makon poetikasi va tabiat konsepsiyasini qiyosiy o‘rganish ikki milliy adabiyotda makonning turlicha, lekin bir-birini to‘ldiruvchi estetik vazifalarini ko‘rsatadi. Hardi ijodida Wessex va ayniqsa Egdon Heath inson hayotidan kattaroq tarixiy va tabiiy davomiylikni ifodalab, qahramonning taqdiri, jamiyat va modernizatsiya bilan munosabatini belgilaydi. Tabiat bu poetik tizimda passiv fon emas, balki mustaqil semantik va kompozitsion kuchdir.

Do‘stmuhammad nasrida esa makon ko‘proq insonning ichki olami, ma’naviy tanlovi va zamonaviy ijtimoiy hayotning murakkabligini aks ettiruvchi ramziy-psixologik maydonga aylanadi. “Bozor” misolida konkret ijtimoiy makon universal axloqiy-falsafiy mazmun kasb etadi. Tabiiy va predmetli obrazlar esa qahramon ruhiyati, xotira va qadriyatlarning badiiy ifodasiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, Hardida makonning tarixiy-ekologik va ontologik qatlami, Do‘stmuhammadda esa psixologik-ramziy va axloqiy qatlami kuchliroq namoyon bo‘ladi. Har ikki adibda makon inson va borliq munosabatini chuqurlashtiruvchi, syujetni tashkil etuvchi va muallifning badiiy-falsafiy konsepsiyasini yorituvchi muhim poetik kategoriya sifatida namoyon bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе // Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975. – С. 234–407.

2. Hardy T. The Return of the Native / ed. by T. Dolin. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021.

3. Dolin T. Egdon Heath and the Dorset Heathlands // The Return of the Native. – Cambridge: Cambridge University Press, 2021. – P. 679–694.

4. Abdurahmonova M. Xurshid Do‘stmuhammadning “Bozor” romanidagi ramziy obrazlar poetikasi // Filologiya masalalari yosh tadqiqotchilar nigohida. – Toshkent, 2020.

5. Baisov A. Xurshid Do‘stmuhammad va James Joyce asarlarida badiiy psixologizm hamda zamon-makon ifodasi // Tamaddun Nuri. – 2026.

6. Taylor R. Clothing the Landscape: Change and the Rural Vision in the Work of Thomas Hardy (1840–1928) // Rural History. – 2013. – Vol. 24, No. 2. – P. 199–215.

7. Fruit Z. Bleak Prospects: Wasteland and National Identity in Thomas Hardy’s Return of the Native // Victorian Literature and Culture. – 2022.

8. Do‘stmuhammad X. Bozor: roman. – Toshkent: Sharq, 2000.

9. Қарши давлат университети. XX–XXI asr o‘zbek nasrida badiiy izlanishlar va Xurshid Do‘stmuhammad ijodi haqida materiallar // QarDU ilmiy jurnali. – 2023. – № 3.

10. Qodirova M. Tomas Harde va Xurshid Do‘stmuhammad ijodida tabiat kontsepti // Qo‘qon universiteti xabarnomasi. – 2026. – DOI: 10.54613/ku.v19iA.1784.